

УДК 277 – 335

МАКСИМ САЙБЕКОВ

Полтавський національний педагогічний університет імені В.Г. Короленка

МЕТОДИЧНІ ЗАСАДИ «ЕТИМОЛОГІЙ» ІСИДОРА СЕВІЛЬСЬКОГО

Статтю присвячено методу Ісидора Севільського та методичним засадам, за допомогою яких він написав свою фундаментальну працю. У передмові Ісидор так роз'яснював зміст своєї праці: «Етимологія є походження слів, коли сутність слова або імені розкривається за допомогою пояснення». Саме етимологічний підхід, що вперше застосований у «Диференціях», дозволив Ісидору дошукуватися до першооснов буття, оскільки він виходив з глибокого взаємозв'язку слова та того, що воно означає. Термінологічні вишукування дозволяли використовувати розум у процесі пізнання істини. У «Етимологіях» констатується, що поняття не створюються і не виникають, але лише існують і відкриваються в слові.

Ключові слова: Ісидор Севільський, Середньовіччя, енциклопедизм, світогляд, знання, читання, освіта, філософія, Етимологія, метод, принцип.

Постановка проблеми. У різні історичні часи доля освіти і науки складалася неоднаково, але тісно спліталась із соціально-політичними та духовними засадами життєорганізації суспільства.

«Темні віки» Заходу починалися з того, що, як писав в кінці IV століття історик Амміан Марцеллін: «Людей освічених і серйозних уникають як людей нудних і непотрібних... Навіть ті деякі будинки, які в минулі часи славилися увагою до науки, тепер занурені в забави ганебного неробства... Інші бояться науки як отрути; читають з великою увагою тільки Ювенала і Марія Максима і в своєму глибокому неробстві не беруть в руки ніяких інших книг» [1, с. 37-38, 421]. За часів Ісидора Севільського (бл. 1560 – 636) – архієпископа Севільї у вестготській Іспанії, зачинателя середньовічного енциклопедизму – вченість і освіченість були не просто нікому не потрібні, а смертельно небезпечні – за захоплення еллінськими філософами і знання їхньої мови на Заході, тепер уже варварському, можна було поплатитися головою, як це сталося з Боецієм. Заклик трошити язичницьких ідолів знаходив незмінно сприятливий відгук у неосвіченого натовпу нероб, який ще вчора вимагав у язичницьких імператорів гладіаторських боїв. В такий час бути вченою людиною – справа невдячна. У кращому випадку, можна було, як це робили Аврелій Кассіодор, Беда Преподобний і багато інших, пересидіти за монастирськими стінами, вносячи посильний вклад в переписування і коментування старих манускриптів, якщо, звичайно, їх ще розуміли. Монастирі тоді ще були бідними, грабувати їх не було причин, так що могло і пощастити. А часи, дійсно, стали темними. Саме в цей кризовий час і працює Ісидор Севільський над своєю «енциклопедією».

Аналіз досліджень і публікацій. Окремі дослідження спадщини Ісидора з'явилися з середини 1980-х років. Кілька статей і розділ у своїй книзі «Антична спадщина і культура раннього середньовіччя» присвятила Ісидору В. І. Уколова. Вона підійшла до спадщини Ісидора з культурологічних позицій і прийшла до висновку, що його енциклопедизм був концепцією культури зі своїми основами, ієрархією, носіями і законами. У 2007 році в перекладі і з коментарями Л. А. Харитоновна російською мовою вийшли три перших книги «Етимології». Тоді ж публікувалися статті Є. С. Криніциної; в 2011 році вона опублікувала переклад вибраних листів Брауліо Сарагоського, до видання увійшло все їхнє листування з Ісидором Севільським. У 2015 році була захищена дисертація С. А. Воронцова, в якій доводиться самостійний і різноманітний характер рецепції Ісидором античної філософської спадщини. Користуючись ресурсами граматичної і риторичної традиції, Ісидор міг представляти свою позицію, що часом суперечить сама собі у висловленнях в залежності від цілей і аудиторії трактату. Наприклад, значення красномовства заперечується в «Сентенціях», припинюється у другій книзі «Диференцій» і визнається в «Етимологіях».

Мета статті – розкрити суть методу Ісидора Севільського та проаналізувати методичні засади, що були використані для написання «Етимології».

Виклад основного матеріалу. Серед інтелектуальної еліти часу, що розглядається, стояло важливе державне завдання – освіта, оскільки вона мала безпосереднє відношення до освіченості і виховання молодого покоління, що мало зайняти своє місце в суспільстві. Відмінною особливістю західної половини імперії, що визначила на багато століть долю Західної Європи, була практично повна відсутність

бюрократичного державного апарату, який зберігся лише у Візантії. Відповідно, завдання підтримки корпусу новоствореного чиновництва тут не стояло. До VI століття в Іспанії вже склався той соціальний устрій, який з деякими змінами проіснував до епохи буржуазних революцій: *laborantes* («ті, що працюють»), *militantes* («ті, що воюють») і *oratores* («ті, що моляться»); це були три абсолютно різні світи з різними уявленнями про життя, якостями і законами. «Ті, що працюють» складали основну масу селянського населення і прислуги; в основному, це були автохтони (місцеве населення). «Ті, що воюють» – це військова влада, яка в ті часи не відрізнялася від виконавчої; вона складалася, головним чином, з нечисленної спадкової аристократії варварів-прибульців.

Про «загальну освіту» в цих умовах не могло бути й мови. Перш за все, ніхто не збирався займатися навчанням «працюючих»: їх завданням була праця, а для цього – оволодіння практичними навичками сільського господарства і ремесла. Від «тих, що воюють» також очікували, в першу чергу, прояву військових і адміністративних талантів: адже навіть через сторіччя більшість європейського лицарства, і навіть часто королі, залишалися неписьменними. Хоча справедливості заради необхідно звернути увагу, що в правлячій верхівці Толедського королівства з освітою справа йшла краще, наприклад, король Сисебут склав кілька десятків правильних латинських гекзаметрів з приводу місячного і сонячного затемнень. Але справжня (реальна) освіта відводилася саме «тим, що моляться», і вже другий собор в Толедо 531 р. звернув особливу увагу на виховання кліру. Дітей, яких призначали в біле духовенство, направили в «будинки при церкві» під керівництвом єпископа, причому, саме свого, без права передачі їх в інший єпископат, щоб і сам «єпископ не отримав можливості перебувати в грубому невігластві і безграмотності». Оскільки світські школи просто загинули разом з розпадом адміністративного апарату Римської імперії, завдання освіти цілком перейшла до церков і монастирів, тобто до кафедральних і монастирських шкіл. Але зміст освітніх програм був запозичений з навчальної літератури часів античності, тобто був чисто світським. Тому для церкви мало першочергове значення християнізація і десекуляризація наук, і в цілому це завдання було вирішено до середини VI ст., а саме в творах Кассіодора [3, с. 81-86].

Таким чином, після вдалого вирішення зовнішньо- і внутрішньополітичних проблем в кінці 580-х рр., Вестготське королівство могло переходити до планомірного державного будівництва та освіти. Ісидор Севільський якраз і виявився тією людиною, яка виконала обидва ці завдання так талановито, як це було можливо в його час.

В силу благочестя батьків і старший брат Ісидора, Леандр, і молодший, Фульгенцій, і старша сестра Флорентина прийняли постриг, займали помітні церковні посади і були в різний час канонізовані Католицькою церквою. Леандр був безпосереднім попередником Ісидора на архієпископському престолі в Гіспалі (Севіль), Фульгенцій був єпископом Астіґіса (Есіха), а Флорентина управляла більш ніж 40 жіночими монастирями в цій же єпархії.

По-латині його прийнято називати *Sanctus Isidorus Hispalensis episcopus*, на сучасних мовах – *St. Isidore of Seville, Isidor von Sevilla, San Isidoro de Sevilla, Ісидор Севільський* [7, с. 32].

Свою освіту він отримав в Кафедральній школі в Гіспалі, до речі, єдиній в країні. Варто зауважити, що кафедральні школи були безпосередніми попередниками європейських університетів. Викладання тут проводилося колективом вельми освічених людей, серед яких був і Леандр, який взяв на себе турботу про молодших братів після ранньої смерті батьків. Про це можна судити за зауваженням самого Ісидора в листі дуксу Клавдію, в якому він називає Леандра «нашим учителем». В курс навчання входили вільні мистецтва. Як кажуть, спочатку Ісидор був ненаполегливим учнем. Згідно з пізньою легендою, він був знавцем грецької і єврейської мови, але це помилка. Викликають сумніви також, що він знав добре готську мову, у всякому разі, в його час готською вже не говорили. Правда, Ф. Аревало нарахував у всіх його творах 1640 іспанських слів [10, с. 170].

Після смерті Леандра в 600 році він став архієпископом Гіспала. На цій посаді він поставив перед собою завдання об'єднати в один народ різні народності, що заселяли Вестготське королівство. Втілювати це передбачалося двома шляхами.

По-перше, Ісидор продовжив справу Мартіна Бракарського і свого брата по викоріненню арійської ересі, а також тих сект, що з'являються знову, наприклад ересі ацефалів. Тут його зусилля увінчалися повним успіхом. Релігійна дисципліна була посилена, сам він головував, як довірена особа і радник королів, політичну лінію яких незмінно він підтримував і зміцнював.

По-друге, він запропонував об'єднати народ системою шкільної освіти, для чого була запропонована освітня програма і послідовно створювалися самі школи. Головуючи на четвертому соборі в Толедо, він видав декрет про створення в усіх кафедральних містах школи по типу гіспальської. Вивчати наказували не тільки християнські науки, а й світські вільні мистецтва, навіть грецьку і єврейську мови. Також

заохочувався інтерес до медицини і юриспруденції, чим закладалася середньовічна система трьох факультетів університетів – богословського (з обов'язковим попереднім вивчення мистецтв), юридичного та медичного. Ще до арабів він прагнув підтримати інтерес до Аристотеля.

Вся шкільна програма була викладена в величезній компілятивній праці, що отримала назву «Етимології, або Початки в XX книгах». Тут вперше в філософській практиці після Посидонія була створена енциклопедія (summa) універсального знання, що інтерпретувала все, що було вивчено як в давнину, так і відносно недавно. Ця праця, без сумніву, дає право називати Ісидора самою освіченою людиною свого часу [10, с. 170-171].

Таким чином, ми з'ясували, якою була та історична наукова спадщина, яку отримав Ісидор Севільський. Розглянемо тепер, як він нею скористався. Ми вже знаємо, що він був компілятором, тобто він відтворював і систематизував цю спадщину, але він не збільшував її. Але така характеристика, звичайно, потребує уточнення. Для цього, як правило, необхідно розрізнити форму творів і їх матерію.

Матеріал, тобто зміст, його твору – це класифікація визначення наукових понять. Узагальнюючи, можна зробити кілька зауважень. Перш за все, в сторону Ісидора часто, особливо в німецькій історіографічній традиції XIX ст., лунали закиди в спрощенні і плагіаті. Перше звинувачення відвести легко – наш автор писав не наукову монографію, а практично те, що сьогодні в викладацькому середовищі прийнято називати «методичними вказівками»; було б дивно очікувати глибокого опрацювання теми, коли вказується не те, що взагалі відомо, а те, що неодмінно слід знати. Оригінальною тут є широта охоплення: підручник презентує програму вивчення всього масиву наукового, світського і релігійного знання.

Відносно звинувачень в плагіаті, слід зазначити, що Ісидор далеко не завжди дослівно запозичує, а коли запозичує, робить це не сліпо, а за певними методичними міркуваннями, таким чином, щоб в результаті вийшла не «клаптикова ковдра», а цілісний світогляд від найвищих початків (Бога) і до побутових дрібниць, яким присвячена остання книга «Етимологій». Ісидор діє цілком у дусі філософії людей як античності, які просто не помічали часу, так і середньовіччя, для яких час був тільки церковним, біблійним.

Для форми, тобто методу творів Ісидора, характерні два принципи: принцип дефініції (етимології) та принцип класифікації [10, с. 217-218].

1. Принцип дефініції (етимології). Увесь твір не дарма називається «Етимологія». Ісидор був цілком нормальним мислителем свого часу, тобто прагнув не так проникнути в таємниці реального мінливого світу, скільки конструював своє розумоосяжне уявлення про світ словесними засобами. Він розбирає не реальні початки речей, а ідеальні початки понять. Там, де реальність і поняття адекватні, він передає це; там же, де між реальністю і поняттям виникає протиріччя, перевагу беззастережно віддає слову. Ось такими були і нові християнські віяння, які представляли зримий людині світ лише миттю в більш високій божественній реальності. Наприклад, Ісидор не розрізняє літер і звуків, що вони позначають, він говорить «буква» в обох випадках, майже не розрізняє іменників і предметів, що вони позначають, не відрізняє дієслова від самих дій, що вони виражають [2]. Справедливості заради потрібно відзначити, що спроба серйозно засумніватися в тому, чи такі, насправді, речі, як ми про них говоримо, в античності розумілися. Це знаменитий платонівський «Кратил». Тому античні і середньовічні мислителі серйозно вважали, що все на світі так і є, як про це йдеться в людській мові, – у філософів це називається принципом «тотожності буття і мислення», що відсилає до тези Парменіда Елейського [4, с.132].

Для Ісидора пізнати – відшукати властиве речі найменування в нескінченному переліку речей, так як слово сприймалося не як більша чи менша адекватна подоба речі в людському мисленні, а як велика реальність, ніж сама ця річ, точніше, «поточна» річ просто не вважалася справжньою реальністю. При цьому він вважав, що наукове знання не прогресує, а деградує, що пов'язано з плутаниною, що вноситься в значення різних наукових термінів епігонами. Тому значення понять необхідно прояснювати і очищати від пізніших нашарувань. Відповідно до цієї методологічної підстави він і приступає до дослідження.

Загалом можна сказати, що всі його «Етимології» це детально структурований тлумачний словник, тобто вони тільки і складаються що з понять і визначень. У найбільш повних випадках відповідь на питання «що це?» складається з чотирьох частин: визначення через рід і видові відмінності («що це?»), етимології («чому так названо?»), класифікації («на які види ділиться?») і прикладу.

Звичайно, найслабша ланка в цьому чотирьохчастинному визначенні – це як раз етимологія, так як вона, як правило, грецька, а цієї мови Ісидор не знав. До сказаного з цього приводу Брехейтом треба додати, що терміни, які в рукописі проставлені по-грецьки, як правило, схиляються правильно. Ісидор, очевидно ще зі шкільної програми, знав правила вживання найбільш відомих запозичених грецьких слів в латинській мові, тому не помилявся в простих випадках. Крім того, у нього був під рукою римсько-

грецький словник або хто-небудь з севільського скрипторію, хто міг би йому підказати грецький аналог латинського терміну. Але цим його знання грецької і обмежувалося, так як в більш складних випадках Ісидор просто не розумів грецької міфології.

2. Принцип класифікації. Він має самостійне і помітне значення. Як у випадку з класифікацією, так і у випадку з ієрархією суть зводиться до сформульованого Платоном принципу наочного уявлення: «Справа вільної людини – вміти наочно уявити в розумі те, про що він говорить і що мислить». У Ісидора ж, на відміну від неоплатоників, ми маємо не стільки ієрархію, скільки стару добру класифікацію, що вказує на ранній тип наукового мислення. Сам цей принцип наочного уявлення сходиться до цілком повсякденної свідомості елліна, до його «видовища свідомості», вживаючи вдалий термін А. В. Ахутіна. Еллін намагався мислити так, як жив в своєму суспільстві: театр і суд (наприклад, ареопаг), давали йому можливість наочно і з-боку споглядати суть справи [6, с. 807–810].

Вперше метод визначення сутності чого-небудь через класифікацію був запропонований Платоном, наприклад в праці «Софіст», правда тут класифікація була просто дихотомічною. Потужним цей апарат стає у Аристотеля, особливо в його працях по природничій історії. У Римі ж створювалося безліч енциклопедій, з яких найвідоміші – «Людські і божественні стародавності в 41 книзі» М. Теренція Варрона, «Природнича історія» в 37 книгах Г. Плінія Старшого і «Стисла наука» в 20 книгах Ноннія Марцелла (прибл. IV ст. н.е.). У Ісидора цей метод доводиться до філігранної досконалості, що відшліфований всією латинською шкільною традицією.

Взяти, наприклад, риторику. Вона складається, як уже сказано, зі знаходження частин мови, їх розташування, власне мовлення, пам'яті, вимови і, нарешті, включає «обов'язки, що полягають в тому, щоб переконувати всякого». Далі, щоб переконувати, треба розглянути, який статус справи (юридичної). Статуси бувають «від розуму» і «від закону». «Від розуму» – це статуси встановлення, визначення, оцінки та перенесення. Визначення – це статуси законності і угоди. Статуси законності – це самостійний і несамостійний. Несамостійний – це визнання, відведення провини, перенесення провини, відшкодування. Визнання – це зняття провини або благання про прощення. Так, починаючи з перших родів, ми доходимо до останніх видів. Приклади (індивіди), звичайно, наводяться тільки для останніх видів, як, скажімо, для сентенціальної ентимеми, зате для перших родів наводиться аналіз їх відносин з іншими родами, як, скажімо, риторики і граматики, діалектики і риторики. Коротше кажучи, «дерево Порфірія» в дії. Всього таких дерев в «Етимології» сотні [2].

Так класифікується все без винятку суще від верху до низу, від Бога до неживого світу. Іноді Ісидора так захоплює чисто родовидові сторони понять, що він просто забуває вписати це все в систему божественного творіння. Часом він схоплюється і ставить над всією цією класифікацією Бога: «...novissimus Deus, qui est super omnia benedictus in saecula». Навіть фізичний світ у нього розташований на площині: рай знаходиться на землі, далеко на Сході; пекло – під центром землі, під Єрусалимом. Це прямий вплив латинської риторичної і граматичної традиції: класифікуються не речі, а слова і поняття [9, с. 224–238].

Висновки. Отже, концепція енциклопедизму, вкорінена в античній спадщині, певною мірою знімала суперечності різних рівнів культури – матеріальної і духовної, інтелектуальної та охоплює інші види діяльності, що забезпечило його концепції оптимістичне звучання.

До енциклопедичного жанру «Етимології» можна віднести внаслідок широкого охоплення тем і методу вибірки відомостей з інших творів, в першу чергу – енциклопедичних.

Іншими словами, «Етимології» не створювалися ні для себе (як «Аттичні ночі»), так і не для учнів у школярному сенсі (як компендіуми Квінтіліана і Кассіодора). На відміну від Августина і Кассіодора, Ісидор жодного разу не згадував, що його твір може і повинен сприяти сприйняттю і розумінню Писання. Цілком можливо, що адресатом Ісидора було, як у Плінія, невизначено широке коло освіченої публіки, тому в трактаті з'єдналися цикли наук різних традицій – як освітньої, так і загальної. На користь останньої свідчить і послідовне скорочення і спрощення матеріалу.

Список використаних джерел

1. Аммиан Марцеллин. Римская История. – СПб.: Алетейя, 1994. – С. 37–38.
2. Исидор Севильский. Этимологии, или Начала. В 20 книгах. Кн. 1–3. Семь свободных искусств / Исидор Севильский; [пер. Л. Харитоновой]. – СПб.: Евразия, 2006. – 352 с.
3. Brehaut E. An Encyclopedist of the Dark Age. Isidore of Seville. – N. Y.: Columbia University, 1912. – С. 81–86.
4. Бергсон А. Творческая эволюция / пер с фр. В. А. Флеровой. – М.: КАНОН-пресс, Кучково поле, 1998.

5. Воронцов С. А. Исидор Севильский в историко-философском контексте / Сергей Александрович Воронцов: Дис. канд. филос. наук. – М. : МГУ им. М. В. Ломоносова, 2015. – 230 с.
6. Светлов Р. В., Лукомский Л. Ю. Дамаский Диадок как представитель Афинской школы неоплатонизма. // Дамаский Диадок. О первых началах. – СПб.: Изд. РХГИ, 2000. – С. 807–810
7. Migne J.-P. Patrologiae cursus completes...Series secunda [Latina] / Accurante J.-P. Migne. – Paris: Garnier, 1850. – Т. LXXXII, col. 65, 68; Т. LXXXIII, col. 893.
8. Уколова В. И. Античное наследие и культура раннего Средневековья / Виктория Ивановна Уколова. – Москва: Наука, 1989.
9. Фокин А. Р. Исидор Севильский. Православная энциклопедия / Алексей Русланович Фокин. – М. : Церковно-научный центр «Православная энциклопедия», 2011. – Т. XXVII: Исаак Сирий – Исторические книги. – С. 224 – 238. – 752 с.
10. Харитонов Л. А. Исидор Севильский. Историко-философская драма в семи эпизодах с прологом и эксодом / Л. А. Харитонов. – М. : Евразия, 2006. – С. 160–232.

Стаття надійшла до редакції 19.10.2017 р.

SAYBEKOV M.

Poltava V. G. Korolenko National Pedagogical University, Ukraine

METHODICAL OUTLINES OF "ETYMOLOGY" OF ISIDORE OF SEVILLE

The article is dedicated to the method of Isidore of Seville and the methodical foundations with their help he wrote his fundamental work. In the preamble, Isidore explained the content of his work: "Etymology is the origin of words, when the essence of a word or a name is revealed through explanation." It was the etymological approach, first applied in "Differentiation", that allowed Isidore to seek out the foundations of being, because he proceeded from the deep interconnection of the word and what it means. Terminological research allowed the use of the mind in the process of knowing the truth. In "Etymology" it is stated that concepts are not created and do not arise, but only exist and open in the word. It is noted that the concept of encyclopedism, rooted in the ancient heritage, to some extent removed the contradictions of different levels of culture - material and spiritual, intellectual and covers other activities, which provided his concept of optimistic sound. To the encyclopedic genre "Etymology" can be attributed as a result of the wide coverage of topics and the method of sampling information from other works, primarily - encyclopaedic.

Key words: *Isidore of Seville, Middle Ages, encyclopaedism, worldview, knowledge, reading, education, philosophy, Etymology, method, outlines.*